

**Maria Adenfelt,
konsult Governo**

Tankar om utvärdering

Inledning

Hur kan man veta att insatser för att främja barns läsande gör nytta? Hur utvärderar man insatser på ett bra sätt? Vilka är de vanliga fallgroparna? För vem utvärderar man och hur styr det utformningen av en utvärdering? Vem ska utvärdera?

Det är några av de frågor som ofta diskuteras just vad gäller utvärdering. Med denna artikel vill vi resonera kring några av dessa frågor och visa på några exempel på genomförda utvärderingar för att ge ökad förståelse för hur utvärderingar av programmet Bokstart har genomförts och kan genomföras i framtiden.

År 2020 publicerades rapporten *Bokstart i världen* som syftade till att samla relevant kunskap om läsfrämjande satsningar som riktar sig mot småbarnsfamiljer utifrån svensk och internationell forskning. Rapporten presenterade endast översiktligt hur utvärdering av olika insatser hade genomförts. I denna artikel ligger fokus på utvärdering och vi kommer att återbesöka några forskningsartiklar som diskuterar utvärdering generellt och specifikt utvärdering av Bokstart.

Varför utvärdering?

För att svara på frågan bör man börja i frågan vad skillnaden är mellan utvärdering och uppföljning? Utvärdering handlar mer om frågan hur gick det medan uppföljning fokuserar på frågan hur går det.

Både uppföljning och utvärdering handlar om att få kunskap och ökad förståelse för en verksamhet eller ett projekt genom att på olika sätt samla in information om resultat och analysera detta på något sätt. Reflektioner och lärande förs in i exempelvis beslut, utveckling och förändring. Evert Vedung, som är professor emeritus i statsvetenskap, har lång erfarenhet av utvärdering. Han betonar i en bok från år 2009 att det övergripande syftet med både uppföljning och utvärdering är lärande och kontroll. Dessa syften finns mer eller mindre i varje uppföljning och utvärdering men generellt sett har uppföljning mer av kontroll och utvärdering mer av lärande som syfte.¹ Uppföljning är en rutinmässig aktivitet som görs löpande medan utvärdering är mer strategisk och djupgående och görs vid särskilda tillfällen.

Varför ska då en viss verksamhet utvärderas? För att få veta om en verksamhet eller projekt har uppfyllt sina syften. Genom att systematiskt samla in och bearbeta information skapas

1. Vedung 2009:174.

kunskap och underlag för utveckling och förändring. För att en utvärdering ska få relevans och legitimitet måste den dock ha syfte, fokus/objekt och metodik.

Att tydliggöra syftet med utvärderingen inte bara motiverar de personer och organisationer som kommer att involveras och beröras av arbetet, det ger även en tydlig riktning på vad utvärderingens resultat ska leda till i nästa steg. När frågan varför utvärdera är besvarad blir det även viktigt att tydliggöra vad som ska utvärderas, och hur det ska utvärderas. Genom att klargöra vad, det vill säga fokuset för utvärderingen, garanteras relevans och riktning.

Utvärderingar utgår från olika modeller där de två vanligaste är effektinriktade och processorienterade. I den effektinriktade utvärderingsmodellen ligger fokus på just effekter och resultat av en verksamhet eller ett projekt. I själva genomförandet av utvärderingen är det viktigt att identifiera områden att undersöka med hjälp av de mål och delmål som har satts upp. Resultat och effekter ställs sedan i förhållande till dessa mål. Den kritik som har lyfts mot detta sätt att utvärdera är att fokus lätt hamnar på de mål som är mätbara. En annan kritik är att modellen inte lämpar sig för vissa sakområden, såsom utbildningssektorn, eftersom det är svårt att mäta kunskap och lärande utifrån denna modell.

Den processinriktade modellen, som har uppstått ur kritiken av den effektorienterade, kan ses som ett alternativ.² Fokus för denna modell är att undersöka de delar som i praktiken främjar eller hindrar en verksamhet eller ett projekt från att nå ett visst mål. Ett exempel där processorienterade modeller tillämpas är utvärdering av utbildning. Där en utvärdering bör innefatta programmet och processen som leder fram till betyget eller resultaten. Ökad förståelse för processen som leder fram till resultat och effekter gör det lättare att se vad i processen som behöver utvecklas och förändras för att uppnå ett önskvärt resultat.

Vad kan vi lära oss från dessa två modeller?

De två modellerna har olika fokus. Val av inriktning bör göras i relation till syftet med utvärderingen, vad som ska utvärderas och hur den ska genomföras. Om man på förhand vet att resultaten och effekterna inte blev som önskat är en ökad förståelse för processen av större värde än att djupdyka ytterligare i resultaten. För att göra en bra utvärdering är det viktigt att genomförandet har inslag av båda inriktningarna. Medvetenhet om sammanhanget och kontexten för resultaten är viktig att ha med sig i utvärderingen för att inte komma till irrelevanta slutsatser.³

Olika exempel på utvärderingar

Utvärdering utifrån förändringsteori

Systemmodell, förändringsteori eller resultatkedja. Kärt barn har många namn!

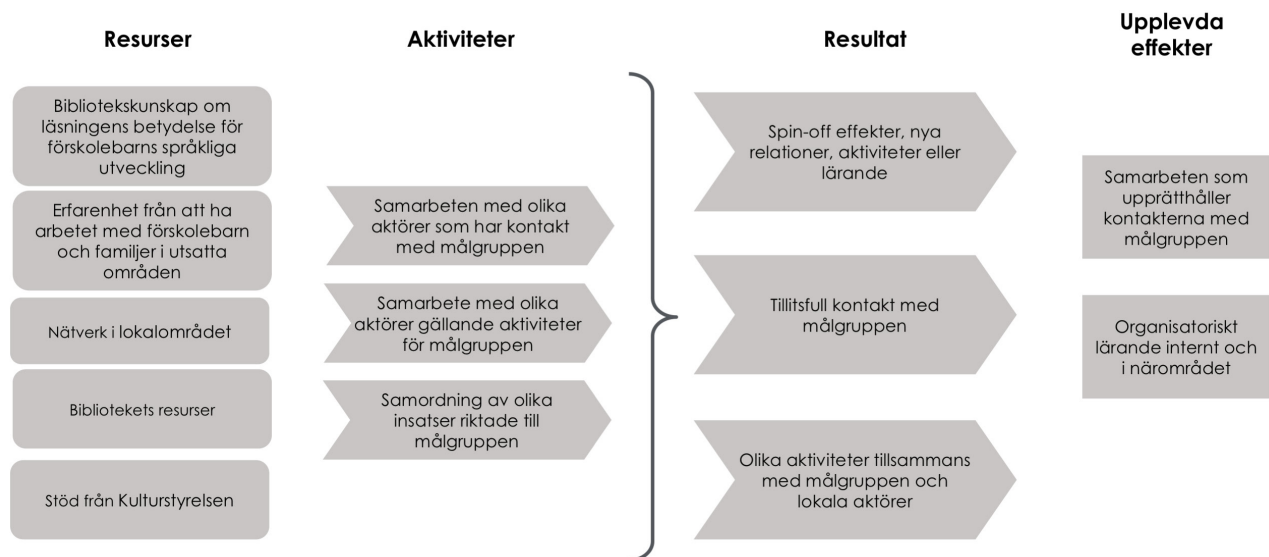
Inom svensk förvaltning är nog denna typ av modell den mest använda och utgör ett hjälpmedel för att strukturera de olika stegen i hur en verksamhet åstadkommer resultat. Modellen är även brett använd för att till exempel utvärdera projekt och insatser inom ramen för Europeiska socialfonden.

Systemmodellen bygger på resurser, aktiviteter, prestationer eller resultat och effekter. Effekter delas vanligtvis även upp i effekter på kort och lång sikt. Utvärderingar av Bogstart i Danmark har använt sig av förändringsteori och för att exemplifiera återges nedan en av dessa utvärderingar⁴.

2. Zetterlund (1997).

3. Vedung (1991), s 256–257.

4. Espersen (2016)

Utvärderingen baseras på följande frågeställningar:

1. Hur upprättar biblioteken samarbeten med familjer och andra aktörer i en kommun för att lyckas sprida konceptet Bogstart och vad kännetecknar framgångsrika samarbeten?
2. Hur upplever biblioteken och deras samarbetspartners Bogstart betydelse i relation till andra relevanta insatser?
3. Vilka spinoff-effekter, aktiviteter och organisatoriskt lärande har Bogstart medfört i biblioteket och i närområdet?

Utvärderingen lade stor vikt vid de organisatoriska processerna. Insamling av data genomfördes genom intervjuer i såväl grupp som enskilt, dialog- och workshopsseminarier samt dokumentstudier. Utvärderingen omfattade bibliotek i 20 kommuner och sex av dessa studerades mer på djupet genom fallstudier.⁵

Effektmätning utifrån en kedja av utvärderingsfrågor

Effektmätning utifrån en kedja av utvärderingsområden har tagits fram i samband med utvärderingar gjorda på programmet Reach Out and Read i USA. Utvärderingar av detta program har en stark akademisk koppling och 15–20 akademiska studier har publicerats under programmets 30 år. Forskningen fokuserar främst på vilka effekter som går att se i familjers vanor kring skriftspråkliga aktiviteter och barns språkutveckling, men på senare år har även övriga potentiella effekter av programmet och familjers relationer till barnhälsovården i stort undersökts närmare.

Needlman och Silverstein (2004) beskriver utvärdering av programmet Reach Out and Read som en kedja av utvärderingsområden som önskas besvaras där den sistnämnda är den mest intressanta, men även den svåraste att besvara. Den första är kanske den lättaste att besvara och således även den mest beforskade. Kedjan av utvärderingsområden kan summeras på följande sätt⁶:

5. *Ibid*

6. *Needlman & Silverstein (2004).*

Utvärderingsmodellen i sin helhet med de fyra stegen ställer krav på longitudinella undersökningar och stora mängder data. Utvärderingsmetodikerna är påverkade av forskartraditionen inom medicin, det vill säga den har en kvantitativ karaktär. Vanliga tillvägagångssätt är RCT (randomiserad kontrollerad studie) eller kvasi-experiment för att interventionens påverkan ska kunna isoleras och mätas. Detta innebär att två likartade grupper jämförs, varav en får en ”intervention” (i detta fall bokgåva vid hälsobesök) medan den andra gruppen inte får det.

Genomförande av longitudinella studier

Bookstart UK har utvärderats i flera omgångar och utifrån olika aspekter. Forskarna Wade och Moore har vid flera tillfällen studerat effekterna från olika projekt inom Bookstart.⁷ Detta har gjort det möjligt att utvärdera Bookstart longitudinellt med både kvantitativa och kvalitativa metoder. Genom att kombinera olika metoder skapas en mer mångfacetterad bild av genomförandet av Bookstart samt att reliabiliteten för resultaten stärks. Bookstart UK genomgår nu en översyn. En av målsättningarna är att stärka kommande utvärderingar av programmet och att få större inblick i familjers och utförande aktörers behov.

Inom ramen för Bookstart UK gjordes en longitudinell studie över en tidsperiod om sju år. Utvärderingen hade fokus på de 300 familjer som inledningsvis involverades i Bookstart. Utvärderingen genomfördes longitudinellt genom att göra återkommande studier av gruppen på 300 familjer vid olika tidpunkter; när bokstartpaketet lämnades ut, sex månader senare samt två år efter att familjerna hade fått sitt första bokstartpaket samt när barnen började skolan.

Bookstart har även utvärderats kvalitativt och då haft sin utgångspunkt i 150 familjer. Detta för att få en djup och mer mångfacetterad bild av processen för Bookstart. Den kvalitativa utvärderingen omfattades av fyra grupper som var involverade i Bookstart:

- Bibliotekspersonal
- Personal från barnavårdscentraler
- Förskolepersonal
- Koordinatorer för projekt inom Bookstart

7. Det finns även andra forskare som har studerat och utvärderat Bookstart men fokus ligger här på forskarna Wade and Moores studier och tillämpade metodik.

Sammanfattning

Vi har i denna artikel visat på tre olika sätt att genomföra utvärderingar från bokstartsprogram i olika länder. Vad utvärderingarna visar på är dels vikten av att de är effektinriktade såväl som processorienterade, dels behovet av och svårigheterna med att genomföra longitudinella studier⁸ då det är praktiskt utmanande att genomföra samtidigt som det ger möjlighet att visa på effekterna av bokgävoprogrammen. Att genomföra utvärderingar är både resurs- och tidskrävande och fordrar ofta viss expertkompetens inom metodik för att utvärderingen ska genomföras på ett tillförlitligt sätt. Att utvärdera bör därför utföras av externa parter, såsom forskare eller professionella utvärderare.

Metodmässigt finns det även lärdomar att dra och som bör beaktas i såväl utvärdering som uppföljning av Bokstart framöver:

- *Egenrapportering från föräldrar.* När föräldrar själva får ange hur mycket de läser med barnen finns det en risk att de överdriver då många är medvetna om att läsning är någonting man "bör" göra. Föräldrarna kan även underdriva sina svar om de missuppfattar frågan. Sammantaget kan egenrapportering leda till så kallat socialt önskvärda svar. Ett sätt att undvika detta problem är att följa Bergs (2015) exempel där föräldrarna som deltog i studien fick peka ut vilka omslag av böcker de var bekanta med på en karta, men där endast ett visst antal omslag var äkta. På så sätt kunde utvärderarna få en bättre indikation på hur många böcker som barnen exponerades för i hemmet.
- *Hantering av språkbarriärer i samband vid datainsamling.* Ett metodologiskt problem som bör uppmärksammas är kraven på läs- och/eller språkkunnighet för att kunna besvara enkätundersökningar. Om det finns risk för att resultaten blir missvisande på grund av denna typ av metodproblem bör hjälpmedel övervägas och även andra former av datainsamling, till exempel kvantitativa intervjuer med tolkstöd.
- *Publikationsbias.* Det finns en tendens till att studier som visar på positiva resultat och effekter av ett program eller projekt har större sannolikhet att publiceras än de som visade inga eller negativa effekter.
- *Små urval för statistiska analyser.* En annan utmaning är att de statistiska analyserna som görs ofta har tämligen små urval, vilket leder till vissa svårigheter att generalisera resultaten. Studierna genomförs ofta i avgränsade områden. Detta problem har lyfts som en utmaning i forskningslitteraturen.
- *Ensidigt fokus på det mätbara.* Det är svårt att mäta effekterna av bokgävoprogram. Något som lyfts i tidigare studier är vikten av att utvärderingen av programmen inte blir för ensidig. Vidare betonas betydelsen av att belysa olika aspekter av programmets effekter. Skriftspråklig utveckling sker genom sociala processer och i interaktioner mellan barn och den vuxna, vilket gör det svårt att genom kvantifierbara indikatorer fånga sådan utveckling. Att lägga för stor vikt vid det mätbara kan därför medföra en risk att missa viktiga aspekter inom den sociala process som språkutveckling innebär.

8. Carpentieri, 2013; Needleman & Silverstein, 2004.

Sammanfattningsvis, vill vi lyfta fram följande för att skapa en bra grund för att arbeta med utvärderingar:

- Att tidigt tydliggöra syftet med utvärderingen och vad utvärderingen ska användas till.
- Att utöver föräldrar, vårdnadshavare, även involvera flera grupper av professioner såsom förskolepersonal, personal från barnhälsovården och bibliotek i utvärderingen. Det är även viktigt att involvera aktörer från nationell, regional och lokal nivå. Detta sammantaget bidrar med olika perspektiv till utvärderingen.
- Att följa projekten över tid – longitudinellt – för att kunna mäta förändring, lärande och effekter.
- Att tillämpa både kvantitativa och kvalitativa metoder för datainsamling.

Referenser

- Berg, H. van den (2015). *From BookStart to BookSmart: About the importance of an early start with parent-child reading*. Leiden: Leiden University.
- Carpentieri JD. (2013) *Evidence, Evaluation and the 'Tyranny of Effect Size': a proposal to more accurately measure programme impacts in adult and family literacy, European Journal of Education, 48:4, 543–556.*
- Espersen, H. (2016). *Evaluering af samarbejdet i Projekt Bogstart: En opsøgende biblioteksindsats over for familier med førskolebørn i udsatte boligområder*. Det Nationale Institut for Kommuners og Regioners Analyse og Forskning.
- Kulturrådet (2020). *Bokstart i Sverige: en uppföljning*. Stockholm: Statens kulturråd. Förberedd till Kulturrådet av Governo AB.
- Moore, M. & Wade, B. (2003). Bookstart: a qualitative evaluation, *Educational Review, 55(1): 2–13.*
- Needlman, R. & Silverstein, M. (2004). *Pediatric Interventions to Support Reading Aloud: How Good is the Evidence?* *Developmental and Behavioral Pediatrics. 25:5, 352–362.*
- Vedung, E. (1991). "Utvärdering och politik".// *Politik som organisation : Förvaltningspolitikens grundproblem*, red. Bo Rothstein.
- Vedung, E. (2009). *Utvärdering i politik och förvaltning. 3., [omarb. och uppdaterade] uppl.* Lund: Studentlitteratur
- Wade, B. & Moore, M. (1998). An early start with books: literacy and mathematical evidence from a longitudinal study. *Educational review, 50 (2):135–145.*
- Zetterlund, A. (1997). *Utvärdering och folkbibliotek. En studie av utvärderingens teori och praktik med exempel från folkbibliotekens förändrings- och utvecklingsprojekt*, Valfrid, Göteborg/Borås.

Bokstart

Kulturrådet har regeringens uppdrag att främja läsning och stimulera små barns språkutveckling. Bokstart är en nationell satsning som vänder sig till föräldrar och vuxna i barns närhet. www.bokstart.se

KULTURRÅDET

Statens kulturråd, Box 27215, 102 53 Stockholm
Telefon: 08 519 264 00, www.kulturradet.se